

„Én nem tudok semmit, a nyelv tud mindent”

BESZÉLGETÉS HATÁR GYŐZŐVEL

– *Hány ember lakik Határ Győzőben?*

– Saját magamtól elvonatkoztatva azt mondhatom, hogy az átlagemberben egy ember lakik: ő maga. Azonban az írásnak valamilyen fantasztikus hatására – lehet, hogy ez a hatalom akarása? – nem elégszik meg azzal, hogy ő csak egy ember, mindenki szeretne lenni. Hatalmas és ravasz csellel belebújik ennek vagy annak a bőrébe, egész menaszériát mozgat. Nos, ez a regényíró. A regényírásnak egyik titka éppen az, hogy valaki nem elégszik meg az egyetlen életével, hanem sokak életét akarja élni. Ez nemcsak az én esetem, hanem minden novellairóé és regényíróé. Más kérdés az, hogy ahogyan az ember előrehalad az időben, változik az érdeklődése meg az ízlése.

– *A filozófia bölcsessége irányába?*

– Mindig is érdekelt a filozófia. Magyarország szellemi égboltján mindig is ott volt az ózonlyuk, és ez a lyuk, ez a hiány a filozófia volt. Vagy csak egy kis csoportot érdekelt, vagy aki művelte, azt elfelejtették. Például a század legvégén egy igen jelentékeny, de teljesen elfelejtett embernek, Posch Jenőnek volt egy nagyon érdekes időelmélete: kétségbe vonta az idő realitását. Ugyanakkor egy nagy angol filozófus ugyanezt tette, és arra felfigyelt a világ, a magyar filozófusról pedig nem tudott senki semmit. Tehát a filozófia iránti vonzalom mindig is ágaskodott bennem, különösen a magyar irodalomban, ahol mindig is a Múza volt a madonna. Ebben a költészetközpontú magyar irodalomban az én verseimnek, regényeimnek mindig volt valamilyen filozófiai magja. A kiváló műfordító, Szöllősi Klára mondta, hogy minden regényemnek van egy svertje, ólomnehezéke, mint a vitorlásoknak. Különben borulna erre-arra, így viszont egyenesen áll. Ez volt a lényeg, a mondanivaló, az üzenet. Írtam kifejezetten filozofikus regényt, meghozzá egy regényfolyamatot. Ez a Csodák országa, Hátsó Eurázia volt. Ezt 1939-től 42-ig írtam; olyan értelemben volt filozofikus regény, ahogyan ezt a franciák értelmezik. Ott nagy hagyománya van ennek.

– *Volt ennek a regénynek valamilyen politikai vetülete is?*

– Semmi köze nem volt a politikához. Főhőse egy neurológus, kutató, aki laboratóriumban dolgozik. A laboratórium a tébolyda mellett van, ő oda bejáratos, dolgozik és gyógyít.

– *De ezt a regényt elkobozták, és börtönbüntetés lett a következménye.*

– Ezt is elkobozták. Sok minden volt benne, mint ahogy más regényeimben is. Ennek a regénynek bizonyos fejezeteit nehezményezték, mert Magyarország szerencsétlen parasztságáról és viszonylagos elmaradottságáról ejtettem egy-két keresetlen szót, és ezt nem szerették.

– *Minden regényébe motivációként belejátszik az önéletrajzi elem. Egy helyen azt írja Határ Győző, hogy minél kevesebb önéletrajzi elemmel a mennél teljesebb alkotásra kell törekedni. Hogyan tudja a regényíró az önéletrajzi elemeket kiiktatni a regényből, főleg ilyen kalandos életút esetében, hiszen ez szinte kínálja a motívumokat?*

– Úgy lehet kiiktatni, hogy az ember törekszik a minél nagyobb teljességre. Ha a regényeimhez kerestem egy figurát, akkor a levegőből lekaptam vagy összenéztem öt-

hat embert, mulatságos figurákat esetleg a környezetemből, ismerősök, barátok köréből, és csináltam belőlük egyet. Mindig fennáll az a veszély, hogy ha valakinek regényíró barátja van, az fogja magát és megírja őt. Így modellé válik. De az is lehet, hogy karikatúrát rajzol róla. Mindig nemes szándék vagy inkább akaratos eltökéltség vezetett, hogy minél teljesebben megalkotott figurát alkossak, a főhőstől kezdve a mellékalakokig. Aztán ha esztendőkkal, évtizedekkel később egy éleszemű literátor ezt górcső alá veszi, és rájön, hogy itt is van egy önéletrajzi vonatkozás, meg ott is van, hát lelke rajta. Lehet, hogy igaza van, lehet, hogy nincs. Lehet, hogy melléfog. Már volt ilyen, hogy rámsütöttek valami olyan életrajzi vonatkozást, ami teljesen abszurd volt.

– *Ez az alkotói módszer végigkísérte az egész alkotói pályát?*

– Az élet végén az emberből kikopik a regényes elem, nem akar már regényt írni. Amikor már majdnem kizárólag történelmet, biográfiát, filozófiát olvas és jegyzetel az ember, akkor a regényes elem egyenesen irritálja. Átugorja, túl van rajta, az egész kombináció nem érdekli. Hogy a lány teherbe esett, megszüli, vagy abortusz lesz belőle, vagy megverik-e a fivéreit azt a csirkefogót, vagy nem is találják – ez már engem nem érdekel. Engem a nagy integrál egyenletek végeredménye érdekel, és keresem a dolgok summáját bölcséleti síkon. Ez érdekel.

– *Akkor talán közel járunk az igazsághoz, ha azt gondoljuk, hogy a költő, prózaíró, drámaíró a műfajok variációival egyetlen célba tart, és ez a cél egy sajátos filozófia kimondása.*

– Ez így van.

– *Kapcsolódik-e ez a filozófia a bölcsélet valamelyik ágához, vagy pedig ugyanolyan sajátos filozófia ez, mint ahogyan nincs műfaji korlátozottság írásművészetében sem?*

– Legjobb meggyőződésem ellenére megcsontosodtak bennem bizonyos nézetek, és azokat hiszem és vallom, itt állok, nem tehetek másként. A filozófiának is vannak diszciplínái, fokozatai, rekeszei, cedulái a rekeszekben belül. Van értékrendtan, van etika, van esztétika, van agnosztika, van ontológia, és ezeknek van egy hierarchikus rendje. Engem régóta ez érdekelt, és ezt próbáltam taglalni és fejtegetni.

– *Meghatározható-e valamelyik filozófiai iskola, irányzat, amelyhez szívesen kapcsolódik?*

– Mindegyikben van valami lényegbevágóan rossz, és nagyon sok jó is. Például Heideggerben, de Sartre-ban is valami kevés jó és sok tévedés. Másnak is lehet egy-egy mestergondolata, amelynek szívesen húzódom az árnyékába.

– *Valójában szintetizáló szándékú a filozófiája?*

– Nem lehetne szintetizálóknak mondani, mert régi meggyőződésem, hogy a filozófiai gondolkodás egy magasabb összerendezettségű idegi szervezés. A filozófia több ezer éves történetében van talán nyolcszáz olyan koponya, amelyek egyszerre gondolkodnak. Ők az idegdúcok, és majdnem egyszerre gondolkodnak. Nem lehetséges az, hogy bárkinek az eszébe ötlik valami, és rögtön kidülleszti a mellét és peckelődik, hogy ez az ő eredeti gondolata. Mert ha igazi filozófus, akkor visszamegy az időben, és kikeresi, hogy hol és hányan gondolták ugyanezt. Ez a nyolcszáz koponya az eredetiség a filozófiában. Az emberiség szellemi raktára.

– *A szubjektivitás hangsúlyozását szolgálja prózájában az egyes szám első személy? Azért kívánczok ide ez a kérdés, mert az előbb kifejtette, hogy az önéletrajzi elemeket száműzi műveiből.*

– Kétféle első személy van. Az egyik történetesen a Csodák Országá, Hátsó Eurázia című regényemben érhető tetten. Ez első személyben íródott, de ez egyáltalán nem

én vagyok. Csak úgy magának mondja ez a furcsa kis ideg orvos és kutató, morfondírozva mondja, de soha nem árulja el, hogy mi a neve. Mert minek is árulná el, hiszen csak ő tudja, velünk nem akarja közölni. Tehát megmarad egy bizonyos távolság. Ez az egyik változat. A másik változat az a modern fogás – nem én találtam ki, sokan csinálják –, hogy ír az ember egy regényt, és egyszerre csak a főhős úgy belelendül az első személybe, és úgy beszél pár bekezdésen vagy oldalakon át, hogy az olvasó nem veszi észre. Érti, hogy ez ugyanaz a főhős. Ez nem egyes szám első személyben elmondott regény, ez csak egy fogása a modern regényírásnak. Például az emóciók igazolására szolgálhat.

– *Határ Győző mintegy ars poeticaként vallja: „írni annyi, mint nem visszarettenni attól, ami nyugtalanító”. Nyilván a keresés nyugtalanító szándékára gondol.*

– Nem szándék a nyugtalanítás. Ha valaki igazán gondolkodó, akkor a maga veszélyére nekiindul a nagy keresésnek, minthogyha világgá eredne az eszmék világában, és ott olyan veszélyek várják, amelyekre nem számíthat. És neki vállalnia kell ezeket a veszélyeket, a megtalálás veszélyét is. Tegyük fel, hogy valaki, egy szigorúan nevelt istenhívó ember nekiindul ennek a keresésnek, és ötvenéves korára rádöbben, hogy az istenelmélet hamis, vagy bizonytalan, vagy megkérdőjelezhető. És nem is azt mondja, hogy Isten nem létezik, hanem azt, hogy mindegy, hogy van vagy nincs. De lehet fordítva is, hogy valaki agnosztikusnak vagy egyenesen ateistának született, olyan családban nőtt fel, soha tájékkára se ment a templomnak, a Bibliát ismeri, de nem tartja lényegesnek, él, édeget, utazgat, és egyszer csak Santiago de Compostella lépcsőin, mint egykor Szent Jakabnak, megtetszik a Szentháromság víziója, és attól kezdve istenhívó lesz. Szóval aki elindul a keresésnek, annak nem szabad eleve elköteleznie magát se előre, se hátra, se jobbra, se balra, se le, se fel, sehogyan. Ez pedig mindenképpen nyugtalanító.

– *Az Őrzők könyve című filozófiai regényével kapcsolatban Szabó Lőrinc azt írta: „Szeretném, hogyha egy kicsit kitanítanál erre a munkádra, mert nagyon nem értem.” Egy kritikus pedig azt írja, hogy Határ Győző a beavatottak írója. Nem zavarja az író, ha nem értik?*

– Szabó Lőrinc nagybeteg volt már akkor, talán nem volt türelme ahhoz, hogy egy hosszabb lélegzetű művet végigolvasson. Nem talált semmi hasonlóságot a saját műveivel. Egyébként agyon lehet csapni a szerencsétlen író, ha bekerül a köztudatba egy hamis megállapítás. Esetleg én is lehetek ez a szerencsétlen, pedig nálam jobban senki sem tiszteli az olvasót. Én nem önmagamnak írok, hanem az olvasónak, és vigyázok arra, hogy követhessen. Kritikusaim megállapították, hogy nekem két titkom van. Az írásaimban nem lehet ugrani, nem lehet kihagyni, van egy fonál, és azon végig kell haladni. Ez az egyik. A másik az, hogy mindegyikben van egy titok belehüvelyezve, a vége felé, ahol nagyot robban, és az úgy végigszalad, mint egy gyújtózsinór, az egész regényen visszavilágít a fénye, és mindent új értelmezésben, új megvilágításban mutat.

– *Merrefelé halad ma az irodalom?*

– Ezt most nem tudjuk megmondani. Talán 25 év múlva visszanezünk, és majd akkor.

– *Ma nem úgy van ez, mint régen, hogy van egy kiáltvány, és felsorakozik mögé néhány alkotó, néhány művész?*

– Nem egészen, mert a kiáltvány és a mögé befurakodottak Franciaországra jellemző. Angliában például nincs kiáltvány, se ilyen, se olyan. Az angolszász irodalom

életműködése más. Mi elérkezünk Párizsig, aztán a tengerbe belelógatjuk a lábunkat, és azt hisszük, hogy az a világ vége, mintha az angolszász irodalom vagy filozófia nem is létezne. A mi tudatunkban a francia kultúra sokkal magasabb rendű. Így voltam én is, amíg csak Magyarországon éltem.

– *Határ Győzöt a XX. századi magyar nyelvújítók között tartják számon az esztéták, kritikusok. Írásaiban nem a huszadik századra megérett költői nyelvet használja, hanem csavarások vannak, mondatmegszakítások, egy gondolat két mondatra törése, szóteremtő szándék, egy csomó olyan szó, amely nem létezik a magyar szótárakban.*

– Nyugaton lemaradtam a nyelvről, és nem annyira szóteremtő szándékról van szó, hanem inkább arról a szerencsétlen érzésről, hogy idegenben hogyan lehet pótolni azt, amiről nem szabad lemaradni. Ezért összevissza olvastam olyasmit, amiben esetleg találok valamilyen ma született kifejezést. Londonban úgy olvastam, hogy szószedetet készítettem, ha valami új szót találtam, eltettem a fülem mögé, és megtanultam használni. Én nemhogy újítottam volna, hanem próbáltam lépést tartani. Tanultam a nyelvet. Én nem tudok semmit, a nyelv tud mindent. Régi, kaballisztikus gondolat, a titka benne van már az abécében is, csak nem tudjuk, hogy melyik az a néhány betű, milyen sorrendben kell összeállítani, hogy az a bizonyos varázslatos szó megszülessen, ami választ ad a világtünemény titkára. Minden benne van a nyelvben. Engem a nyelv vezett, ha bizonytalan voltam, és ha a nyelvet kérdeztem meg, akkor az mindig a helyes irányba vezetett.

– *Vannak olyan irányzatok, amelyek a nyelvet az alkotók elé vagy fölé helyezik.*

– A francia filozófus sarlatánoktól ered az a felfogás, hogy minden a nyelv, és mivel a nyelvben már minden benne van, minden a gondolat, minden a regény, a szerző elhanyagolható tényező, akár ott se legyen, és ha már megírta a regényt, takarodjon. Én lecsapnék arra, aki azt mondja, hogy amit összeírtam, azt a nyelv tudta nélkülem is. Nem tudta. Azt nekem meg kellett írnom. Ezért gyűlölöm azokat a színházrendező potentátokat, akik felnyalábolnak egy remekművet, és kiharancsolják a színházból a szerzőt, hogy ne is legyen ott. Azt csinálnak vele, amit akarnak. Áthelyezik a miliót, a színhelyet a 16. századból a 20. századba, vagy a 20. századból a római korba. Összevissza öltöztetik, a szöveget megváltoztatják. Ez kriminális. Ezeket nem volna szabad megengedni, mert rendszerint bebizonyosodik, hogy ez nem nyereség a darab számára.

– *Nem gondolt a hazatelepülésre?*

– 79 éves leszek, majdnem 80, idestova. Ha 1989 hamarabb következett volna be, és hogyha 60 vagy 65 éves lennék, gondolkodás nélkül eladtam volna a házamat, múkinceimet, könyvtáramat, és hazajöttem volna. De most tizenkétezer kötetes könyvtáram van – ennek egyharmada magyar. Már nincs energiám hozzá, kedvem se, nagyon jól beleéltem magam abba a fészekbe, ahol élek. Ott, ha kinyúlok, a sötétben is tudom, hogy mi hol van, eltájékozodom anélkül, hogy felgyújtanám a villanyt. Ezt a könyvtárat áttelepíteni, a szobroknak, az antik tárgyaknak kellő környezetet és elég nagy házat találni az én kis pénzemért – ezt én már nem tudnám, és nincs időm sem, hogy ezzel törődjem. Ez a hazaevickélés, hazavergődés legalább egy esztendőre venne igénybe, és akkor nem találnám azt a lelki nyugalmat, amit Londonban megtaláltam, ahol kialakítottam a magam alkotóházát. Micsoda katasztrófa lenne, hogyha hazatelepszem, és aztán olyan cserregés és lárma, csörömpölés van a levegőben, a közéletnek olyan lármás csörömpölése, amely megöli az emberben a gondolatot, és én is elkezdenék ócska, vacak publicisztikát írni, és nyelvelni hol ezzel, hol azzal. Valamelyik csoport magába szippantana, a másik rögtön kigyót-békát kiabálna rám.

– *De a nyolcvanas években azért elhangzott ez a gondolat, hogy „házig elvergődjek”.*

– Hát ez kibuggyant belőlem. Ha itthon lettem volna, akkor biztosan kiadok minden évben egy vékony kötetet, és úgy állt volna össze az a 2000–2500 oldal, ami az én lírai termésem. Akkor megismert volna a közönség, folyton pofafüldőt vettem volna, mindenki látja a fizimiskámat, és egyik-másik vers belement volna az emberek fülébe, egyik-másik soromból szólásmondás lett volna, úgy, mint a többi költőtársamnál. A befogadás, ha egyáltalán lesz, mert én pesszimista vagyok, 20, 30, 40 esztendő. Addigra meg el is felejtenelek.

– *Jön-e visszhang az emigrációban?*

– Csak harc és küzdelem. Előadókörutak Amerikában, Kanadában, míg végül ezeknek az előadókörutaknak az eredményeként összeáll egy olyan kartotékrendszer a kedves híveimből, akik a körlevelekre csekket küldtek, és így eltartották az én könyvkiadásomat. Így tudtam könyveket kiadni külföldön. Amikor valaki emigrál, akkor senki nincs ott, semmi nincs ott, nincs mögötte aura. Ez olyan barlang, amiben nincs visszhang. Hiába, belekiabálsz, nem jön visszhang.

– *És a díjak, amiket megkapott, nem fontosak?*

– Nem. Mesterember vagyok. Van egy mesterségem, van egy műhelyem, és csinálom a dolgom. Ez az egész.

Budapest, 1993. június 8.

Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván

